

К. Шахназарян,
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Сьогодні потреба вивчення окремих аспектів інституту права на чужі речі зумовлена не стільки проблемами правозастосування, скільки потребою створення науково обґрунтованої системи речового права відповідно до наявних традицій правової системи. Очевидно, що вирішення цього питання неможливе без аналізу історичних джерел правового регулювання вказаного інституту й передусім джерел Стародавнього Риму, аналізу особливостей виникнення і становлення інституту прав на чужі речі в римлян, його специфіки та захисту прав на чужі речі при спадкуванні.

Вищевказане формулювання завдання наукового дослідження, очевидно, не може претендувати на оригінальність, оскільки сформульовані в науковій статті результати дослідження ґрунтуються на працях українських та іноземних учених-юристів радянського й сучасного періодів у галузі цивільного права, які приділяли багато уваги питанню становлення інституту прав на чужі речі, таких як Ю. Барон, Б. Віндшейд, Г. Дернбург, Л. Дорн, Р. Зом, А. Копилов, Т. Марецоль, Н. Нерсесов, Й. Покровський, Г. Пухта, В. Хвостов. Окремі аспекти цих прав відображені в наукових працях К. Анненкова, В. Графського, Д. Гримма, Д. Дождева, А. Косарева, Д. Мейєра, С. Муромцева, І. Перетерського, К. Победоносцева, Г. Шершеневича. Разом із цим поза увагою залишились питання створення системи обмежених речових прав, кваліфікації окремих із них як прав на чужі речі та захисту прав на чужі речі,

зокрема захисту прав на чужі речі при спадкуванні.

Метою статті є науковий аналіз історичних аспектів становлення поняття й видів прав на чужі речі у стародавньому Римі та аналіз чинного законодавства України із цього питання, теоретичних і практичних проблем, що виникають у цій сфері.

Питання систематизації речових прав, зокрема прав на чужі речі, завжди посідало одне з ключових місць у наукових дослідженнях, присвячених проблемам речового права. Актуальність постановки такого питання зумовлювалась необхідністю обґрунтування специфіки правового статусу державних підприємств як власників майна.

Сьогодні потреба вивчення окремих аспектів інституту права на чужі речі зумовлена не стільки проблемами правозастосування, скільки потребою створення науково обґрунтованої системи речового права відповідно до наявних традицій правової системи. Очевидно, що вирішення цього питання неможливе без аналізу історичних джерел правового регулювання вказаного інституту і передусім джерел Стародавнього Риму, аналізу особливостей виникнення і становлення інституту прав на чужі речі в римлян і його специфіки [7, с. 120]. Таке формулювання завдання наукового дослідження, очевидно, не може претендувати на оригінальність, оскільки цьому питанню присвячено досить багато наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Водночас поза увагою залишились питання створення системи

обмежених речових прав, кваліфікації окремих із них як прав на чужі речі та захисту прав на чужі речі, зокрема захисту прав на чужі речі при спадкуванні.

Як відомо, говорити про систему ми можемо тільки в разі наявності принаймні двох і більше елементів, які є взаємоузгодженими, взаємодоповнюють і зумовлюють одне одного [10, с. 126]. При цьому складники мають бути однопорядковими. У ситуації ж із правами на чужі речі про такий тісний зв'язок між ними говорити не можна, оскільки сервітутні права, як правило, виділяються (в рамках інституту прав на чужі речі) в окрему групу прав користування чужими речами. Це зумовлено набагато вужчим обсягом повноважень їх суб'єкта порівняно з іншими обмеженими речовими правами, не говорячи вже про те, що право застави є специфічним видом права на чужу річ і має взагалі бути виділене в окрему групу.

Більше того, факт виникнення прав на чужі речі в різні періоди також свідчить не на користь «системного» підходу. Звідси система прав на чужі речі є творінням доктрини та шкіл глосаторів і постглосаторів. Самі ж римляни чіткої системи не відпрацювали.

Аналіз законодавства України вказує на більш системний підхід до визначення поняття і класифікації прав на чужі речі [5]. Так, за законодавством України:

1. Речове право – суб'єктивне цивільне право, об'єктом якого є річ. Особа, що володіє речовим правом, здійснює його самостійно, не вдаючись для цього до будь-яких визначених дій, сприяння інших осіб. Власник речі володіє, користується й розпоряджається нею за своїм розсудом у межах, установлених законом.

2. Володіння – це можливість власника мати річ у своєму віданні у сфері свого фактичного господарського впливу.

3. Користування – можливість користування річчю та вилучення з неї корисних властивостей власником чи уповноваженими ним особами.

4. Розпорядження – можливість власника самостійно вирішувати долю речі, відчужувати її іншим особам, змінювати її стан і призначення.

До речових прав зараховують:

- право власності;
- право володіння;
- сервітутне право (обмежене речове право, яке дозволяє не власнику речі або нерухомості користуватися цією річчю або нерухомістю на умовах, які встановлені в законі чи договорі);
- емфітевзис (право користування чужою землею для сільськогосподарських потреб);
- суперфіцій (право користування чужою землею для забудови).

Одним із основних завдань цивільного права є розподілення речових благ, тобто насамперед речей, між окремими його членами [10, с. 223]. Засобом такого розподілення є надання цим останнім суб'єктивних речових прав. Відповідно до цих функцій, будь-яке речове право становить деякий безпосередній зв'язок особи з річчю. А всі інші члени цього суспільства зобов'язані визнавати цей зв'язок належності й не порушувати його своїми діями. Унаслідок цього відповідне речове право має характер абсолютного права в тому значенні, що воно адресовано до всіх і буде у випадку порушення захищатися від усіх.

Потрібно відмітити, що речові права на чуже майно є складником більш загальної категорії речового права, яка, крім цих прав, включає також право власності. Водночас у більшості національних законодавств право володіння виведене зі структури прав на чуже майно і є самостійним речовим правом. У таких правопорядках система речового права, відповідно, складається з трьох елементів: права власності, права володіння та прав на чуже майно, які часто називають правами на чужі речі, іншими речовими правами, обмеженими речовими правами тощо.

Зазначимо, що права на чужі речі є складником більш загальної та ширшої

категорії речового права, яка, крім цих прав, включає також право власності. Разом із цим аналіз законодавства країн Євросоюзу вказує на те, що в ньому право володіння виведене зі структури прав на чуже майно і є самостійним речовим правом. За такою позицією, система речового права, відповідно, складається з трьох елементів: права власності, права володіння та прав на чуже майно, які часто називають правами на чужі речі, іншими речовими правами, обмеженими речовими правами тощо.

Варто відмітити, що введення Цивільним кодексом (далі – ЦК) України в систему прав на чуже майно права володіння викликало низку нарікань серед науковців і практиків. Найбільш істотним зауваженням є те, що в ЦК України мова йде про право володіння чужим майном як про право, а не як про факт. Отже, у випадках, коли володіння є правом, то, як і будь-яке інше право, воно вже захищено законом та окремого спеціального захисту не потребує. Однак при цьому в законодавстві не приділено належної уваги наданню захисту фактичному володінню річчю, що, на нашу думку, має бути відображено в ЦК України.

Пункт 2 ч. 1 ст. 395 ЦК України передбачає, що до прав на чуже майно належить також право користування чужим майном (сервітут) [3]. За своїм змістом сервітут є класичним правом на чужу річ, і його сутність полягає в обмеженому користуванні чужою річчю в межах і спосіб, установлених законом чи договором між сервітуарієм і власником речі. При цьому під час аналізу сервітуту важливо усвідомлювати два аспекти: «внутрішній» і «зовнішній». Перший полягає в тому, що сам по собі сервітут є самостійним правом на чуже майно і становить встановлену в законі міру можливої поведінки управомоченої особи щодо об'єкта права. «Зовнішній» аспект натомість указує на те, що сервітут – це завжди обтяження так званої службової речі (наприклад, земельної ділянки).

Наступним правом на чуже майно є право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) (п. 3 ч. 1 ст. 395 ЦК України), за яким особа набуває відчужуване та успадковуване право користування земельною ділянкою для потреб ведення сільського господарства. Аналогічним за своєю природою є право суперфіцію (право користування чужою земельною ділянкою для забудови) з тією, однак, відмінністю, що останнє передбачає користування земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель.

У доктрині цивільного права між науковцями точаться суперечки щодо переліку речових прав, у тому числі прав на чужі речі. Як бачимо, законодавець вирішив це питання, встановивши відкритість такого переліку. Загалом це виправдано реаліями сучасного життя й інтенсивністю розвитку економічних відносин з урахуванням руху до Євроінтеграції. Отже, у випадку появи нових видів прав на чуже майно вони можуть передбачатися на рівні законів України. У спеціальній літературі вже відмічалось про існування прав на чуже майно у випадку виникнення набувальної давності чи в разі встановлення так званих переважних прав тощо.

Крім того, одним із різновидів прав на чужі речі є заставне право. У сучасності застава є одним із найбільш поширених засобів забезпечення виконання зобов'язань, існує там, де існують реальні відносини власності, розвинутий товарообіг, оборот нерухомого майна.

Згідно зі ст. 572 ЦК України, в силу застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) [5].

Серед найбільше важливих рис застави можна відзначити такі:

1. Права заставодержателя (право застави) є правом на чуже майно.

2. Право застави слідує за предметом застави. З переходом права власності на річ від заставодавця до іншої особи право заставоутримувача не припиняється.

Застава похідна від основного зобов'язання: заставне зобов'язання виникає настільки, наскільки існує основне зобов'язання.

Застава права на чужу річ здійснюється за згодою власника цієї речі, якщо для відчуження цього права, відповідно до договору або закону, потрібна згода власника [2]. Звідси висновок, що право на річ має бути документально підтверджене, на що варто звертати особливу увагу під час укладення та посвідчення договору.

На підставі аналізу чинного законодавства України надамо загальну класифікацію прав на чужі речі за видами об'єктів цього права.

Права на чужі речі діляться на:

1. Сервітути – право користування чужою річчю:

а. предальні сервітути (земельні сервітути) – право власника або користувача земельної ділянки на обмежене користування чужою земельною ділянкою або її частиною (міські – право використовувати земельну ділянку для забудови; сільські – право використовувати земельну ділянку для сільськогосподарських цілей);

б. особисті сервітути – право користування чужою річчю чи майном в інтересах конкретної фізичної чи юридичної особи; узуфрукт – право користуватися й одержувати доходи з чужої неспоживаної речі без зміни її субстанції; узус – право користуватися чужою річчю, але без права користування її плодами; квазіузуфрукт – право користуватися чужою споживаною річчю й отримання від неї доходу).

2. Суперфіцій – право забудови земельної ділянки.

3. Емфітевзис – право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

4. Застава – засіб забезпечення виконання зобов'язання, який установлює речове право заставодержателя на предмет застави.

4.1. Іпотека – майно не виходить із володіння й користування заставодавця, при цьому кредитор має право викупити це майно для продажу в разі невиконання зобов'язань.

На підставі аналізу чинного законодавства України можна дійти висновку, що потреба вивчення окремих аспектів інституту права на чужі речі зумовлена не стільки проблемами правозастосування, скільки потребою створення науково обґрунтованої системи речового права відповідно до наявних традицій правової системи. Акцентується увага на тому, що права на чужі речі є складником більш загальної та ширшої категорії речового права, яка, крім цих прав, включає також право власності. Разом із цим аналіз законодавства країн Євросоюзу вказує на те, що в ньому право володіння виведене зі структури прав на чуже майно і є самостійним речовим правом. За такою позицією, система речового права складається з трьох елементів: права власності, права володіння та права на чуже майно, які часто називають правами на чужі речі, іншими речовими правами, обмеженими речовими правами тощо.

Ключові слова: речові права, права на чужі речі, класифікація прав на чужі речі.

У статті надається загальна характеристика визначення речових прав на чужі речі. При цьому акцентується увага на тому, що права на чужі речі є складником більш загальної та ширшої категорії речового права, яка, крім цих прав, включає також право власності. Зазначено, що в доктрині цивільного права між науковцями точаться суперечки щодо переліку речових прав, у тому числі прав на чужі речі. Законодавець установив відкритість такого переліку. Загалом це виправдано реаліями сучасного життя й інтенсивністю розвитку економічних відносин з урахуванням руху до Євроін-

теграції. Отже, у випадку появи нових видів прав на чуже майно вони можуть передбачатися на рівні законів України. Зроблена спроба узагальнити види прав на чужі речі, в результаті чого запропоновано загальну класифікацію прав на чужі речі.

В статті дається об'єктивна характеристика определения прав на чужие вещи. При этом акцентируется внимание, что права на чужие вещи являются составляющей более общей и широкой категории вещного права, которая, кроме этих прав, включает также право собственности. Отмечено, что в доктрине гражданского права между учеными есть разногласия относительно перечня вещных прав, в том числе прав на чужие вещи. Законодатель установил открытость такого перечня. В целом это оправдано реалиями современной жизни и интенсивностью развития экономических отношений с учетом движения к Евроинтеграции. Таким образом, в случае появления новых видов прав на чужое имущество они могут предусматриваться на уровне законов Украины. Сделана попытка обобщить виды прав на чужие вещи, в результате чего предложена об'єктивна класифікація прав на чужие вещи.

The proposed article gives a general description of the definition of rights to other people's things. At the same time, attention is drawn to the fact that the rights to other people's things are a component of a more general and broad category of real property, which apart from these rights also includes property rights. It is noted that in the doctrine of civil law between scientists there are disagreements regarding the list of real rights, including the rights to other people's things. The legislator has established the openness of such a list. In general, this is justified by the realities of modern life and the intensity of the development of economic relations, taking into account the movement towards Eurointegration. Thus, in the event of the emergence of new types of rights to other people's property, they can be envisaged at the level

of the Laws of Ukraine. An attempt is made to generalize the types of rights to other people's things, as a result of which a general classification of rights to other people's things is proposed.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України : Закон України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про заставу : Закон України від 02.10.1992 № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 47. – Ст. 642.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
4. Земельний кодекс України : Закон України 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
5. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця та ін. – К. : Істина, 2005. – 928 с.
6. Цивільний кодекс України : [науково-практичний коментар] / [Є.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко та ін.] ; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – 6-е вид., перероб. та доп. – Х. : Одиссей, 2010. – 1216 с.
7. Основи римського приватного права : [підручник] / [В.І. Борисова та ін.]. – Х. : Право, 2008. – 224 с.
8. Емельянов В. Пределы осуществления гражданских прав / В. Емельянов // Российская юстиция. – 1999. – № 6. – С. 14–15.
9. Клейн Н.И. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление и защита гражданских прав / Н.И. Клейн // Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / отв. ред. О.Н. Садиков. – М. : ЮРИНФОРМЦЕНТР, 1995.
10. Підпригора О.А. Основи римського приватного права : [підручник для студентів юрид. вузів та факультетів] / О.А. Підпригора. – К. : Вентурі, 1997. – 336 с.
11. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики / Є.О. Харитонов // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 104–111.
12. Цивільне право України / за ред. Т.Н. Азімова, В.М. Ігнатенка, С.М. Приступи. – К. : Істина, 2004. – 425 с.
13. Цивільне та сімейне право України : [підручник] / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.